

Галина СТАРОДУБЕЦЬ

СУБ'ЄКТИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ ОПОРУ В 1942 РОЦІ. ДИЛЕМА ВИБОРУ

У статті проаналізовано події 1942 р. на теренах Волині. Розкрито діяльність ОУН(м), ОУН(б) і Т. Бульби-Боровця. Висвітлено зміну тактики бандерівської ОУН впродовж весни–осені 1942 р. та окреслено чинники, які її визначали. Подано коротку характеристику кожного із суб'єктів самостійницького руху на Волині та динаміку їх стосунків впродовж окресленого періоду.

Ключові слова: ОУН, національно-визвольний рух, бандерівці, мельниківці, УПА – “Поліська Січ” Т. Бульби-Боровця, антинімецька боротьба.

На початку 1942 р. сили національного руху Опору постали перед дилемою вибору: діяти самостійно чи об'єднатися, чинити пасивний спротив окупантам чи ставати на шлях відкритої збройної боротьби. Спонуку до цього було декілька. Найголовніша – посилення тиску (морально-психологічного, фізичного, економічного) на місцеве населення з боку німецької окупаційної влади, що особливо гостро виявлялося в райхскомісаріаті “Україна”. Це зумовлювало наростання стихійного народного руху Опору, що загрожував вийти з-під контролю. Не можна також оминати увагою і такий чинник, як радянський партизанський рух на теренах Волині та Полісся. У цій ситуації українські національні сили змушені були перейти від політичного загравання з німцями до найбільш оптимальних форм антинімецького спротиву.

Мета статті – з'ясувати ставлення різних політичних сил національного руху Опору до розгортання активної збройної боротьби, зокрема партизанської у 1942 р. Йдеться насамперед про збройні формування ОУН(б), ОУН(м), УПА отамана Т. Бульби-Боровця та Фронту української революції (ФУР) В. Яворенка.

Навесні 1942 р. на Волині і Поліссі найактивніше чинили опір окупантам збройні формування під керівництвом Тараса Бульби-Боровця “Поліська Січ” – УПА, з окупантами воювало близько 3 тис. осіб. За словами Тараса Боровця, “навесні 1942 р. новий оперативний план формувань УПА – “Поліська Січ” був готовий. Відповідно до нього, боротьба проти Німеччини мала два основних завдання:

– удар по цивільній адміністрації Гітлера як акт політичного спротиву Німеччині;

– удар по всій системі постачання Східному німецькому фронту як військово-стратегічний акт України проти німецького загарбництва на сході Європи¹.

Відомості про антинімецький вектор боротьби УПА (Бульби-Боровця) є й в офіційних радянських джерелах. Так, у звіті про діяльність Олевського підпільного

¹ *Бульба-Боровець Т. Армія без держави / Т. Бульба-Боровець. – К.; Торонто; Нью-Йорк, 1996. – С. 150.*

райкому КП(б)У про роботу підпільних груп з травня 1942 р. по травень 1943 р. міститься інформація про те, що “між німцями та українськими націоналістами (йдеться про бульбівців) точиться боротьба”². Німцям важко було боротися з українськими партизанами, бо, по-перше, вони не розуміли і не знали партизанської тактики, по-друге, мали обмаль інформації про УПА, оскільки останні користувалися широкою підтримкою українського населення.

Отаман Т. Боровець постійно підкреслював, що метою його боротьби була побудова незалежної України. В цьому питанні його погляди збігалися з програмою націоналістів. Проте були й певні розбіжності. На відміну від оунівців, Т. Бульба-Боровець категорично виступав проти однопартійної системи, яка неодмінно веде до встановлення диктатури однієї партії, причому не залежно від її ідеологічного спрямування. Він вважав, що “для України найбільш відповідною є концепція Української Народної Республіки з її християнсько-ідеалістичним світоглядом, ліберально-демократичним ладом і новою справедливою соціальною програмою”³. За своїми політичними переконаннями Бульба-Боровець був демократом-республіканцем. До речі, він виступав проти залучення сторонньої сили для здобуття державної незалежності.

Маючи за спиною конкретну військову силу, Т. Бульба-Боровець постійно намагався знайти спільні точки дотику з іншими впливовими політичними угрупованнями краю, зокрема ОУН (м) і ОУН (б). Перша напівофіційна зустріч отамана з оунівцями відбулася ще в кінці липня 1941 р. у Львові. Бандерівці вимагали “підпорядкуватися лінії і директивам революційної ОУН і приймати розпорядження місцевих районних і окружних проводів”⁴, з чим Бульба-Боровець категорично не погоджувався. Переговори з мельниківцями закінчилися підписанням 3 серпня 1941 р. договору між командуванням Української повстанської армії – “Поліська Січ” і ПУНОм про взаємну співпрацю і допомогу. Відтоді бульбівці тісно співпрацювали з ОУН (м) як у військовій, так і в політичній сфері. Дослідник С. Стельникович зауважив, що “контакти та співпраця між ОУН Мельника та Т. Бульбою-Боровцем не припинялися протягом всього часу активної повстанської діяльності останнього”⁵.

В українській історіографії відзначено, що формація Т. Бульби-Боровця на зламі 1941–1942 рр. чітко стояла на антирадянських та антинімецьких позиціях. Як стверджує В. Дзьобак, “у квітні 1942 р. військові загони Бульби-Боровця перейшли до боротьби з гітлерівцями: з одного боку, щоб показати нацистам свою силу і скористатися цим у майбутніх переговорах, а з другого – дати вихід антигітлерівським настроям бійців УПА (Б-Б)”⁶. Відомо, що Бульба-Боровець ініціював переговорний процес, намагаючись знайти порозуміння з німецькими окупантами, прагнучи домогтися визнання ними де-факто влади УПА в регіоні. Переговори, що відбулися

² Державний архів Житомирської області. – Ф. П-1376. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 17.

³ *Бульба-Боровець Т.* Армія без держави / Т. Бульба-Боровець. – К.; Торонто; Нью-Йорк, 1996. – С. 22.

⁴ *Кабайда А.* Ювілейний рік Української Повстанської Армії / А. Кабайда // Самостійна Україна. – 1986. – № 3. – С. 29.

⁵ *Стельникович С.* Український національний Рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис / С. Стельникович. – Житомир: “Полісся”, 2010. – С. 227.

⁶ *Дзьобак В.* Бульбівці (“перша УПА”) / В. Дзьобак // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 126.

наприкінці листопада 1942 р., закінчилися безрезультатно. Безуспішними були контакти з гітлерівцями й у першій половині 1943 р. Іншою військово-політичною силою, яка прагнула бачити в особі Бульби-Боровця якщо не союзника, то принаймні не ворога, були радянські партизани. Переговорний процес тривав з перервами увесь 1942 р., проте радянська сторона не погодилася на умови співпраці з УПА, запропоновані Т. Бульбою-Боровцем.

“Тогочасну дипломатію отамана Я. Гайвас назвав “грою у дві руки”. Суть її полягала в тому, щоб, використовуючи стосунки з німецькими та радянськими силами, добитися поступок від кожної зі сторін і по можливості зберігати нейтралітет. ... Внутрішня боротьба між про- і антинімецькими силами не давала змоги консолідуватися навколо бульбівського формування різноманітним антигітлерівським політичним силам, українському населенню”⁷.

Принциповим питанням, яке завадило порозумітися Т. Бульбі-Боровцю з бандерівцями в першій половині 1942 р., було ставлення до партизанської боротьби. Бульбівці вважали партизанську боротьбу найбільш оптимальною формою діяльності своєї армії. З цього приводу в офіційному документі “Закон українського партизана”, затвердженому Головною Командою УПА 15 вересня 1942 р., наголошувалося: “Українська партизанка не є жодним розбійницьким ремеслом, як її називають наші вороги, а єдино можливою в цей час для українського народу формою збройної боротьби та зародком Української Національної Армії”⁸. Бандерівці наголошували, що партизанська війна на цьому етапі є невчасною і недоцільною. Свою позицію стосовно цього питання вони висвітлили у відомій листівці “Партизанщина і наше ставлення до неї”, розповсюдженій серед українського населення в червні того ж року.

Поява летючки була реакцією на активізацію збройної боротьби партизанських загонів “Поліської Січі”. Окупаційний режим відверто грабував українське населення, масово вивозив на роботу до Третього Райху, тому чимраз збільшувалася хвиля людського незадоволення. Місцеві жителі вбачали в “Поліській Січі” свого захисника, що значно піднімало авторитет останньої і, відповідно, загрожувало політичній позиції ОУН(б). Іншою, на нашу думку, не менш важливою причиною появи цієї листівки, стала активізація радянського партизанського руху на теренах Волині і Полісся, що спонукало бандерівців влітку 1942 р. активно виступити проти партизанської боротьби як такої, ототожнюючи її із “совєтсько-польською диверсією”⁹. “Партизани, – зазначено в летючці, – це агенти Сталіна і Сікорського, які хотіли охоронити – один московське, другий польське населення від німецької відплати. Вони хотіли, щоб якраз ми – українці платили рахунки за прорахунки їхніх земляків. Саме завдяки політиці Росії і Польщі німці мають можливість вдаватися до масових репресій, спалення сіл, розстрілів цивільного населення”¹⁰.

Отже, бандерівці вважали, що масовий збройний опір проти окупантів підіймати ще рано. Автори листівки застерігали від необдуманих вчинків, які сприяють ворогам – не треба поспішати, бо “наш час” ще не настав. Головне завдання вони

⁷ Там само.

⁸ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВ України). – Ф. 3837. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 11.

⁹ *Бульба-Боровець Т.* Армія без держави... – С. 61.

¹⁰ Державний архів Рівненської області. – Ф. Р-30. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 55–56.

вбачали у тому, щоб об'єднуватись навколо Організації українських націоналістів. Вельми суттєвим є те, що в листівці акцентовано на необхідності опиратися на власні організовані сили, а не союз із Берліном чи Москвою.

Проблема правильного вибору часу і місця розгортання партизанської боротьби була для бандерівців настільки актуальною на початку літа 1942 р., що основні тези листівки “Партизанщина і наше ставлення до неї” висвітлено у низці інших документів, датованих цим періодом. Наприклад, автори “Вказівок для праці між робітниками зі західноукраїнських земель”, відповідаючи на питання “Чому ми проти партизанки?”, підкреслюють, що “сьогоднішня партизанка на Україні, – це боротьба за інтереси Польщі і Москви, тому в партизанці беруть участь переважно поляки, москалі й жида, що бажають повернути Сталіна”. Це й слугує поясненням того, що “ці вороги цілево проводять її на українській території, щоб таким чином спричинити репресії на українців і німецькими руками нищити українське населення”¹¹. Бандерівці були переконані, що партизанська боротьба не на часі, оскільки, по-перше, гітлерівці мають достатньо сил, щоб не допустити її поширення на значні території, по-друге, “це злочин безпечно стріляти з лісу і болота, чим наражати безборонне населення на терор”.

ОУН(б) у 1942 р. заперечувала партизанські методи боротьби, бо, на думку А. Кентія, побоювалася того, що “втягування українського населення і націоналістичного активу в партизанку передчасно підштовхне їх на збройну боротьбу з німцями, що, як відомо, не відповідало тогочасним планам проводу ОУН(б), призвело б до зриву заходів щодо мобілізації всіх сил і ресурсів на вирішальний бій за самостійну Україну у випадку виснаження імперіалістів Москви і Берліна”¹².

Офіційна позиція оунівців стосовно “партизанщини” не була секретом для окупантів, опосередкованим свідченням чого слугують німецькі джерела. В одному з німецьких повідомлень про ситуацію на Сході досить детально описано причини негативного ставлення бандерівців до партизанського руху: “Поляки і більшовики можуть гратися в партизани скільки їм хочеться, нас це не цікавило б, якби вістря партизанської боротьби не спрямовувалося проти нас. Областю більшовицької партизанської діяльності частково є українська земля. Ні в Московщині, ні в коронній Польщі немає партизанів. Сталін і Сікорський свідомо для цих цілей вибрали наші області. Сталін і Сікорський хотіли вберегти російське і польське населення від німецьких каральних акцій. Ми вороже ставимось до партизанів і тому знищуємо їх. Наш час ще не прийшов. Наша мета – не зміна однієї окупаційної влади на яку-небудь іншу, а – самостійність, наша мета – не партизанська боротьба, а національно-визвольна революція українських мас”¹³.

Безумовно, аргументи оунівців є досить спірними, адже наївно було вважати, що життя простого росіянина для Сталіна було вартіснішим, ніж українця, тим більше, що в партизанських загонах пліч-о-пліч воювали представники різних національностей. Не відповідає правді й твердження про відсутність партизанського руху в інших республіках СРСР, зокрема Росії. Проте, зауважимо, що листівка має

¹¹ ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 114.

¹² Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. – Київ: Наукова думка, 2005. – С. 107.

¹³ ЦДАВОВ України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 81. – Арк. 70–71.

конкретну мету – тезово донести певну інформацію до широкого кола населення і тому не передбачає глибокого аналітичного аналізу поточної ситуації й допускає використання популістських гасел. Саме тому піддавати серйозній аргументованій критиці її зміст недоречно.

Летючку “Партизанщина і наше ставлення до неї” місцеве населення зустріло несхвально, бо, незважаючи на цікаві думки і слушні застереження, вона закликала до спокою під час страхіть окупаційного режиму. Люди, змордовані репресіями, голодом, постійним страхом смерті, були готові до радикальних дій і тільки чекали силу, здатну організувати їх для захисту власних осель і життя. Тому офіційна позиція ОУН(б) для населення краю була незрозумілою.

Тоді, коли на волинському Поліссі та північній Волині оперували партизанські відділи “Поліської Січі” – УПА, на Рівненщині, Дубенщині, Кременеччині, а також Володимирщині й Горохівщині формувалися невеликі військові відділи ОУН. Діяльність обох гілок ОУН до весни 1942 р. ще не мала чітко вираженого антинімецького спрямування. Проте після масових репресій проти оунівців взимку – навесні 1941–1942 рр. і мельниківці, і бандерівці постали перед дилемою – як діяти далі?

Свою позицію ОУН(б) частково виклала на Другій Конференції, що відбулася в квітні 1942 р. Саме ця дата фігурує у багатьох наукових розвідках та офіційних документах ОУН(б). Однак у протоколі допиту Степаняка Михайла Дмитровича від 28 серпня 1944 р., котрий зберігається у фондах Галузевого державного архіву СБ України, зазначено, що “Друга конференція проходила у березні 1942 р. неподалік від с. Яричів Новий, що за 25 км від Львова. Було присутніх 10: Лебедь М. (“М. Рубан”), Мирон Д. (“Орлик”), Климів І. (“Леганда”), Кук В. (“Леміш”, “Ле”, “Юрко”), Старух Ярослав (“Синій”), Матла З. (“Дніпровий”), Клячківський Р. (“Білаш”, “Охрім”, “Клим Савур”), Турчманович (“Кречет”), (“Косар”, “Тарас”), Степаняк (“Сергій”)”¹⁴. У її постановках вказано на необхідність врахування “близької можливості збройної боротьби у слушний момент, що мав наступити з “розбиттям Москви, загальним виснаженням, зовнішнім і внутрішнім потрясінням Німеччини”. В тогочасний же момент, “аби енергія народу не вилілася в партизанщину, але оформилася в широкий всенародний рух, треба планово організовувати і мобілізувати сили на всіх ділянках”¹⁵.

Український вчений І. Патриляк стверджує, що на конференції розроблено “стратегію двофронтової боротьби – проти Росії, як традиційного і споконвічного противника української незалежності, і проти Німеччини, як тимчасового окупанта”¹⁶. І. Марчук наголошує на тому, що учасники конференції намагалися “домовитися з польським підпіллям про спільну боротьбу проти Німеччини та СРСР або хоча б досягнути нейтралітету в ставленні один до одного”¹⁷. Однак в

¹⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 1. – Арк. 34.

¹⁵ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1995. – Т. 24: Ідея і чин. Орган проводу ОУН, 1942–1946. – С. 48.

¹⁶ Патриляк І. Створення Української повстанської армії під проводом ОУН(Б): малодосліджені аспекти проблеми / І. Патриляк // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Історичні науки. – Острог, 2010. – Вип. 16. – С. 112.

¹⁷ Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – “Клим Савур” / І. Марчук. – Рівне: “Видавець Олег Зень”, 2009. – С.17.

опублікованих матеріалах Другої конференції ОУН(б)¹⁸, як і у тих, що зберігаються у фондах вітчизняних архівів, немає інформації про оголошення бандерівцями стратегії двофронтової боротьби. До речі, учасники зібрання жодного разу не називали Німеччину ворогом України. Плануючи основні завдання організації на найближчий час, націоналісти прагнули зосередити зусилля на творенні та розбудові власних *революційно-політичних сил*, а потім – *військових* (виділення наше. – Г. С.). Йшлося про необхідність ведення активної пропагандистсько-роз'яснювальної роботи як серед рядових членів Організації, так і українського суспільства загалом. Підтверджують ці наміри і свідчення М. Степаняка, за словами якого “ОУН вважала, що в будь-якому разі не треба заважати Німеччині в її боротьбі проти СРСР, оскільки для створення Самостійної України першою умовою була поразка СРСР у війні. Проте в цілях загравання з Англією і залучення мас українського народу, налаштованих виразно антинімецьки, вести протинімецьку пропаганду. Як і на першій конференції ОУН, так і на другій в основу всієї своєї практичної діяльності ОУН намітила антирадянську боротьбу”¹⁹.

Оунівці засуджували окупаційну політику Німеччини стосовно України, визнаючи її колоніальний характер. У першому випуску журналу “Ідея і чин” за 1942 р. у статі Коваленка І. М. (псевдонім І. Гриньоха. – Г. С.) “Українська проблема в планах німецької політики” читаємо: “Однорічне панування німців на українських землях дає найкращі докази того, що маємо справу з новим окупантом, що з України хоче зробити колонію, а з українців колоніальних рабів”²⁰. Не відкидаючи силового зіткнення з німецьким окупантом, учасники конференції визнали, що для ОУН (б) найважливішим є “фронт боротьби з московським імперіалізмом, під якою маскою він би не виступав (білогвардійщина, більшовизм, слов’янофільство тощо)”²¹. Отже, стратегія ОУН (б) полягала в тому, щоб, з одного боку, критикувати німецький окупаційний режим, а з другого – боротися проти Москви, зокрема проти радянського партизанського руху.

В одному з німецьких повідомлень з окупованих територій Сходу за 10 липня 1942 р. чітко окреслено позицію бандерівців щодо окупаційної влади: “Лише крокувати на місці, вичікувати, берегти сили, жодних непотрібних і нерозумних акцій, але внутрішня і організаторська підготовка та розширення мережі ОУН, щоб в кінцевому результаті у слушний момент змогли сказати “останнє слово””²². Отже, оунівці бандерівського крила прагнули заощадити сили для рішучої відсічі ворогові, вони організували різні вишколи, зокрема й військові, а також агітаційно-пропагандистські кампанії тощо. На рівні низових структур траплялися відверті антинімецькі виступи, навіть збройні сутички з окупантами, різні акції з метою захисту місцевого населення від вивозу на примусові роботи до Райху, здачі контингенту і т.п.

¹⁸ Постанови Другої конференції ОУН (квітень 1942 р.) (неповний текст) // ОУН в світлі постанов Великих зборів, Конференцій та інших документів з боротьби. 1929–1955 р. – Б/м, 1955. – С. 61–74.

¹⁹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 1. – Арк. 35.

²⁰ Літопис Української Повстанської Армії... – Т. 24. – С. 57.

²¹ Постанови Другої конференції ОУН (квітень 1942 р.) (неповний текст)... – С. 62.

²² ОУН в 1942 році. Документи. – Київ, 2006. – С. 110.

Наші висновки щодо офіційної позиції бандерівської ОУН в питанні розгортання антинімецького спротиву не категоричні. Заради об'єктивності наведемо фрагмент спогадів В. Єгорової-Сасовської, котра стверджує, що “на Великдень, у квітні 1942 року, в задалегідь спорудженій кривці під стодолюю на хуторі села Рудки-Козинської Рожищенського району Волинської області, в садибі Уляни Петрук, пройшла конференція провідників ОУН Північно-Західних українських земель (ПЗУЗ) з питання створення збройних відділів УПА на поліських теренах Волині. Учасники конференції розглядали декілька задалегідь опрацьованих планів створення збройних відділів. Зрештою, прийняли пропозицію уповноваженого Головного Проводу ОУН “Шелеста” – всебічно обгрунтований план негайного створення УПА на Поліссі, випрацьований військовими референтами крайового проводу ОУН на північно-західних українських землях Миколою Якимчуком (“Олегом”) і Сергієм Качинським (“Остапом”). Було ухвалено:

1. Сформувати й озброїти першу бойову одиницю – сотню у кількості 150 вояків з дислокацією на Поліссі, у Колках.

2. Командиром першої сотні призначити досвідченого підпільника, члена ОУН з 1934 року, крайового військового референта ОУН Сергія Качинського (“Остапа”).

3. Сотенному “Остапу” створити умови для майбутнього перебування інших відділів УПА на Поліссі з головним штабом у Колках.

4. Закласти головну базу на Поліссі для забезпечення життєдіяльності УПА.

5. Надалі постійно формувати військові відділи з дислокацією, головню на Поліссі, у великих лісових масивах, де є змога забезпечити ефективне маневрування.

6. При формуванні військових відділів поставити під зброю українську допоміжну поліцію, а також розпочати формування національних військових одиниць із поневолених народів СРСР, зі складу військовополонених.

7. Створити медичну службу, підпорядкувавши їй теренові шпиталі.

8. Створити службу Українського Червоного Хреста (УЧХ) на базі жіночої мережі, підпорядкувавши цій службі забезпечення медикаментами, заготівлю бинтів, збір всіляких лікарських трав, налагодити виготовлення ліків та вишкіл медичних кадрів (медсестер).

9. Політичний сектор ОУН мав завдання, орієнтуючись на підпілля, мобілізувати кадри для УПА, готувати командний склад, поповнювати головню і теренові бази всім необхідним для УПА, забезпечити організацію транспорту. Конференція тривала три дні. Опісля волинські провідники роз’їхалися на всі терени, щоб негайно приступити до виконання ухвал конференції²³. Про цю нараду йдеться також у спогадах С. Мазурця, учасника тих подій. На жаль, немає інших документів, які б підтверджували факт проведення такої конференції і прийняття її учасниками рішень, що безпосередньо стосуються започаткування УПА за рік до її створення (навесні 1943 р.). Оскільки такі джерела надто суб’єктивні, можна зробити тільки альтернативне припущення, але аж ніяк не наукові висновки.

Початком активної діяльності бандерівців стосовно творення повстанської армії можна вважати кінець літа – початок осені 1942 р. В одному з оунівських

²³ *Єгорова-Сасовська В.* Роман Шухевич на Волині / В. Єгорова-Сасовська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://Nacija.Org.Ua/Index.Php?Option=Com_Content&Task=View11.Oct.2007.

пресових видань зазначено, що “від осені 1942 р. застосували німці звірські методи масового терору. Це викликало велике роздратування в народі і бойові настрої. Німецький терор примусив український народ перейти від пасивного опору до ділової самооборони. Щораз більше виявив активної реакції на німецькі звірства. ... На терені Волині множаться випадки стихійних виступів проти гнобителів. Багато виступів характерні своєю продуманістю”²⁴. До речі, ініціаторами непокори були представники Крайового Проводу ПЗУЗ, тобто Волині і Полісся, а не Центральний Провід ОУН(б).

Тодішній провідник ОУН М. Лебець у 1942 р. висловлювався негативно як щодо утворення військових формувань, так і розгортання збройного антинімецького руху Опору. На думку В. Дзьобака, “позицію, яку зайняв тоді Провідник, багато хто пояснює його побоюванням втратити контроль над діяльністю цих загонів та нерозумінням ситуації в цілому. Насправді М. Лебець змушений був виступити проти організації повстанських загонів, бо навесні 1942 р. отримав таємну інструкцію від С. Бандери, у якій містилося застереження щодо проведення акцій проти німців”²⁵.

ОУН (м), керівником якої на українських землях був О. Ольжич, навесні 1942 р. теж зробила ставку на нелегальну роботу. Відтоді основну увагу мельниківці приділяли Волині: в системі підпільної роботи – Інспекторату ч. II, до якого, крім Волині, входило ще Полісся і частина Поділля. ОУН (м) мала досить помітний вплив на населення цього регіону, зокрема південних районів Волині – Кременеччину і Дубенщину.

24–25 травня 1942 р. в селі Рудня-Почаївська, за 20 кілометрів від Кременця, відбулася досить важлива за своїми наслідками конференція. У ній взяли участь представники повітових осередків Другого Інспекторату, а також відомі діячі ОУН (м): Я. Гайвас (“Бистрий”), О. Штуль-Жданович (“Шуляк”) та провідник Другого Інспекторату – Барда. Конференція мала закласти теоретичні підвалини для запланованих мельниківцями заходів тодішньої політичної і воєнної ситуації. Оскільки в цьому регіоні працювали досвідчені члени ОУН, які опиралися на міцну і надійну підпільну мережу Організації, це місце було найоптимальнішим для проведення такої важливої зустрічі²⁶.

До цієї конференції готувалися від початку 1942 р. Для обговорення важливих питань, що мали розглядати у порядку денному цього зібрання, “А. Мельник приїхав до Кременця, де провів переговори з представниками української інтелігенції, зокрема П. Рошинським, його дружиною Ганною, В. Білинським”²⁷. Однак інформації про те, що А. Мельник особисто брав участь у конференції немає.

²⁴ Настрої на Волині // Вісті. – 1943. – Квітень–травень. – С. 10–11.

²⁵ Дзьобак В. Конфлікти в ОУН(Б) і їх вплив на український Рух Опору (1941–1944 рр.) / В. Дзьобак. – Київ, 2005. – С. 49.

²⁶ Згідно з архівними даними, штаб обласної ОУН(м) перебував у Рівному на вул. Дикій, 5. До складу обласного керівництва входили: Василь Штуль, Улас Самчук, Демо-Довгопольський (директор обласного театру), А. Місечко (редактор газети “Волинь”), І. Тиктор (директор обласної друкарні), Н. Кибалюк (голова обл. “Просвіти”), Польовий, А. Бондарчук, М. Корнійчук // ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 351. – Арк. 66.

²⁷ Мазурок В. Започаткування українського самостійницького руху на Кременеччині. Нескорена Кременеччина у першій половині ХХ століття (сторінки пам'яті): Науково-документальне видання / В. Мазурок. – Кременець; Тернопіль, 2009. – С. 108.

Учасники Почаївської конференції визнали, що німці зазнають поразки у війні. Зважаючи на це, мельниківці змушені були переглянути свою тактичну лінію боротьби за державну незалежність України, внівши до неї деякі зміни. Вони розглядали два варіанти найближчої політичної перспективи: перемога більшовизму або створення вакууму у зв'язку з послабленням німецької сили, що створило б реальну можливість українцям втілити власні державницькі наміри. Досить важливим було питання про українсько-німецькі відносини в цей період. Як відомо, до травня 1942 р. вони були лояльними щодо окупаційної влади. Націоналісти вірили в можливість співпраці й навіть після лютневих подій 1942 р. у Києві не виступали за активні збройні дії проти окупантів. На конференції вперше офіційно було визнано, що "українсько-німецькі відносини з боку українців мусять будуватись у відповідності з німецькою політикою в Україні". Оскільки "ця політика є не лише політикою колоніального визиску, але й колоніального винищення українського населення..., то одинокою нашою відповіддю може бути відкрита боротьба проти цього"²⁸.

На конференції ухвалено "Ствердження і Тези"²⁹. Незабаром Я. Гайвас поїхав до Берліна на зустріч із головою ПУНу. У розмові з А. Мельником останній оцінив значення рішень конференції як такі, що "пішли в напрямку, який дотепер Організація не визначувала і не формулювала"³⁰. Так започатковано новий етап діяльності ОУН (м). Політична тактика визначалася відповідно до рішень Почаївської конференції. По-перше, стало зрозуміло, що Німеччина своїх військових цілей не досягне; по-друге, її визнавали таким же ворогом України, як і радянську Росію; по-третє, жорстокий окупаційний терор потребував відплатних акцій, на чому особливо наполягали представники від Волині та Полісся.

14–15 серпня 1942 р. у Києві відбувся зініційований мельниківцями З'їзд українських самостійників. Окрім членів ОУН (м), у ньому взяли участь представники колись діючих антибільшовицьких організацій: Братства Української Державності, Спільки Визволення України (СВУ), Спільки Української Молоді (СУМ), УВО, збройних осередків 1921–1923 рр. Всіх учасників єднала спільна платформа боротьби за самостійну українську державу.

Делегати з'їзду підтримали ідею мельниківців стосовно творення збройних відділів, які "мусять стати не лише допоміжним і охоронним чинником, але й самостійним сектором широкорозгорненої дії"³¹. Дуже своєчасною і правильною була висунута ними пропозиція і щодо створення єдиного координаційного центру, під началом якого перебували б всі українські військові формування. Оскільки представлені на з'їзді організації не мали реального впливу на політичну ситуацію в Україні, то й прийняті рішення мали радше декларативний характер.

Ні мельниківці, ні бандерівці не поспішали чинити збройний опір німцям, оскільки не вірили в його ефективність. Вони вважали, що такий опір принесе надто велику шкоду українському народу, бо кількість жертв серед мирного населення буде непомірно високою. Правда, мельниківці не відкидали масового антинімецького виступу і вважали, що треба бути готовими до цього. Саме тому

²⁸ Мазурок В. Започаткування українського самостійницького руху... – С. 286.

²⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 346. – Арк. 6–8.

³⁰ Гайвас Я. На закутках історії / Я. Гайвас // Мельник А. Спогади та документи. – Київ, 1995. – С. 219.

³¹ Гайвас Я. Переломовий рік / Я. Гайвас // ОУН 1929–1954 рр. – Париж, 1955. – С. 295.

ОУН (м) прихильно поставилася до розгортання діяльності УПА Т. Бульби-Боровця на Поліссі. Та й самі мельниківці організовували курси підготовки військовиків, медсестринського персоналу. “Основними осередками вишколу й організаційної підготовки мельниківців, – за словами О. Штуля-Ждановича, – стали терени поблизу Рівного, Луцька, Дубна, Кременця”. У липні–серпні 1942 р. тут було проведено 15 вишколів, у кожному з яких брали участь близько 120 чоловік. Цією роботою керував провід Волині – Поділля, зокрема А. Барановський, О. Яценюк (“Волинець”), В. Білий (“Арієць”), який обіймав пост бойового коменданта усього Інспекторату³². Уже в серпні 1942 р. тільки у Крем'янецькому повіті мельниківці мали 67 повних і 24 неповні боївки, 2 загони швидкого призначення, всього – приблизно 450 бійців.

Зауважимо, що низові ланки ОУН (м) не мали чітких вказівок щодо збройного опору. Згідно з німецькими донесеннями за липень 1942 р. “Організація Мельника за останні місяці не проявляла ніякої особливої підвищеної активності. Виглядає, що рух Мельника має мінімальний контакт з сільським населенням”³³. Це був період активного перегляду членами ОУН (м) своєї політичної і тактичної лінії. Ті, що працювали на місцях, часто змушені були діяти на власний розсуд, не отримуючи вчасно наказів “згори”. Та й самі обставини змінювалися так швидко і непрогнозовано, що, як згадує М. Данилюк (“Блакитний”), бойовий комендант Кременецького повіту в 1942 році, “часто в області ще не знали, що будуть робити”³⁴, а ситуація вимагала оперативних дій і рішень. Аби не втрачати контакту з населенням краю, активісти місцевих ланок ОУН, здебільшого інтелігенція, часто організовували таємні зібрання селян, на яких “говорили про минуле, німців, Україну, народ. Закликали до саботажу харчової рознарядки, яку німці вже встигли накласти на села. Закликали не здавати німцям зброю, яку, безперечно, селяни мали, вибираючи її гарненько по шляхах, як утекли червоні”³⁵. Такі розмови впливали на слухачів. Селяни погано орієнтувалися в політичних питаннях і прагнули отримати інформацію, яка їх дуже цікавила, не з уст “якихось польських паничків”, чи “вчених політруків”, а “своїх”³⁶.

ПУН на чолі з А. Мельником не зовсім прихильно поставився до ініціатив керівництва Інспекторату – ч. 2, спрямованих на підготовку збройної боротьби проти фашистської Німеччини. Саме тому, мабуть, 22 червня 1942 року з'являється Меморандум до А. Розенберга, підписаний А. Мельником³⁷. Цей документ можна розглядати як ще одну спробу налагодити співпрацю з німцями, які вочевидь ігнорували українське питання.

Та й не тільки ОУН (м), а й інші антикомуністичні рухи постійно зверталися до офіційного Берліна з проханням зачислити Україну до антибільшовицького фронту, дозволити формування українських збройних сил. Однак позиція Гітлера в

³² Жданович О. На партизанському фронті / О. Жданович // На зов Києва. Український націоналізм у Другій світовій війні. – Торонто, 1985. – С. 336.

³³ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1983. – Т. 6: УПА в світлі німецьких документів. – Кн. 1: 1942 – червень 1944 рр. – С. 51.

³⁴ Данилюк М. Повстанський записник / М. Данилюк. – К., 1993. – С. 53.

³⁵ Там само. – С. 34.

³⁶ Там само.

³⁷ ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 73. – Арк. 3–6.

цьому питанні була незмінною. 11 квітня 1942 р. він заявив, що найбільша дурниця, яку можна допустити в окупованих східних областях, – це дати в руки підкореним народам зброю.

Якщо в першій половині літа 1942 р. діяльність ОУН (м) на території України була непомітною, то від серпня члени організації активізувалися. Теоретичною і практичною підготовкою до збройного зриву тоді керував О. Кандиба (“Ольжич”), якого Почаївська конференція обрала заступником голови ПУНУ та головою Проводу на українських землях. Посилення активізації ОУН (м) відзначили і німецькі органи безпеки. В донесенні від 14 серпня 1942 р. вони зауважують, що “група Мельника є скоріше поміркованим націоналістичним рухом, але насправді беручи до уваги її пропаганду і методи здійснення цілей, їх можна зрівняти з бандерівським рухом. Якщо врахувати ті обставини, що вони стараються бути лояльними, то фактично вони є більш небезпечними, ніж бандерівський рух, який з самого початку виступав відкрито проти Німеччини”³⁸.

Організацією військової роботи на території південної Волині доручено було займатися обласною бойовою коменданту Олексі Бабію (“Арієць”, “Білий”). Функції бойового коменданта Кременецького повіту виконував М. Данилюк (“Блакитний”), Дубнівського – Роман Кивелюк (“Ворон”). Обставини спонукали місцевих активістів мельниківської ОУН активніше переходити у площину конкретних дій. М. Данилюк у вересні 1942 р. ініціює наради командирів підпільних боївків Кременецького повіту на одному з хуторів Угорського району під охороною коменданта “Вихора”³⁹. На цих зібраннях були присутні повітові командири “Орлик” і “Лисий” та усі коменданти підпільних боївків повіту. Під час дискусій було прийнято рішення розпочати протидію німецькому насиллю та військову підготовку членів низових осередків ОУН(м). Було дано вказівку збирати зброю та боєприпаси. З метою надання антинімецькому спротиву організованих форм затверджено план рейдів підпільних боївків в інші райони.

На території Кременеччини українські самостійницькі сили були представлені не лише бандерівцями та мельниківцями. Під кінець літа на південній Кременеччині, головню у Лановецькому районі, виник народний рух – “Фронт Української Революції”. Ініціатором і натхненником ФУРу був Володимир Яворенко, справжнє ім’я якого Тиміш Басюк, родом із села Борсуки⁴⁰. За своїми політичними переконаннями Яворенко належав радше до демократичного табору, аніж до націоналістичного, оскільки був прихильником УНР. Упродовж “зими-весни 1942 р. Яворенко перебував у бандерівській сітці на Східному терені, на Дніпропетровщині. Однак він розчарувався у формах і методах діяльності бандерівців”⁴¹. Саме тому його загін певний час діяв як самостійна бойова одиниця. “Найближчими співробітниками Яворенка у першій фазі створення Фронту Української Революції стали поручник

³⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Стр. 77. – Арк. 52.

³⁹ Данилюк М. Повстанський записник... – С. 70–71.

⁴⁰ Михальчук В. На грані двох світів. (До громадського профілю Тимоша Басюка-Яворенка) / В. Михальчук // Самостійна Україна. – 2000. – Січень–березень. – С. 45.

⁴¹ Дзьобак В. Конфлікти в ОУН(Б) і їх вплив на український Рух Опору (1941–1944 рр.) / В. Дзьобак. – Київ, 2005. – С. 40.

В. Шандрук, Іларіон, Швець, Фурсик. У його штабі було створено три відділи: оперативний, бойовий, пропагандивний⁴².

Восени 1942 р. із повстанцями загону Т. Басюка зустрівся голова Кременецької повітової управи, член окружного Проводу ОУН (б) І. Міщена. Як згадує очевидець подій, колишній боєць ФУРу Михайло Тарасович Черній (“Тополя”), “І. Міщена гостро виступив проти гетьманства Бульби-Боровця, Мельника та їх відпоручників. Він наголошував, що лише всі разом, спільно об’єднавшись під провід С. Бандери, визнавши державне правління 1941 р., зможемо створити спільний фронт, провести боротьбу за Самостійну Соборну Незалежну Україну⁴³. Фурівці позицію бандерівців підтримали, але тільки в тій частині, яка стосувалася спільного виступу проти німецьких окупантів. Відверту ж антимельниківську та антибульбівську агітацію вони не схвалювали. Тим не менше від створення і аж до кінця весни 1943 р. відділ Яворенка тісно співпрацював з ОУН (б). Вплив Яворенка поширювався на терени південної та південно-східної Кременеччини, Лановеччини, Вишневецьчини та східну Почаївщину. На жаль, немає документів, які б дали змогу з’ясувати кількісний склад ФУРу. Можна припустити, що він не був стабільним, оскільки Т. Басюк не мав постійної бази для дислокації свого відділу.

Головною метою збройної боротьби ФУРу була оборона мирного населення. Але якби Яворенко обмежувався лише цим, то очолюваний ним рух мав би локальний характер. Завдання ж, поставлені перед Фронтом української революції, були значно ширші: “Фронт цей не має бути метою, обмежитися до принагідних боїв чи нападів на німців, а фронтом – за здобуття української революції. Революції в першу чергу в нашому власному нутрі з метою переборення нашої настанови один до одного, революції в концепціях як у підходах до розв’язання господарських проблем, так і до стратегії в боротьбі з ворогом”, – вважав Т. Басюк⁴⁴.

Найпомітнішою військовою операцією відділу Яворенка був напад у грудні 1942 р. на Кременецьку друкарню. Здобувши друкарський матеріал і значну кількість паперу, фурівці мали змогу активізувати агітаційно-пропагандистську діяльність. Взимку 1942–1943 рр. вони “починають друкувати листівки, прокламації, відозви до населення⁴⁵. Проте така діяльність для лідера ФУРу не була найважливішою. На це, мабуть, було кілька причин: брак часу для підготовки матеріалу, відсутність фахівців, потенційних розповсюджувачів пропагандистської літератури. Яворенко не був прихильником залучення якнайбільше мас до повстанської боротьби, вважаючи, що це призведе до нових жертв. Отже, у діяльності Т. Басюка-Яворенка простежується певний дуалізм: з одного боку, він, як професійний військовий, зумів організувати доволі дисциплінований повстанський загін, а з іншого – не прагнув надавати очолюваному ним рухові масового характеру.

Безперечно, 1942 рік в історії українського національно-визвольного руху був періодом переосмислення військово-політичних реалій, вироблення нових тактичних схем боротьби з окупантами. Одними з перших на шлях партизанської боротьби стали загони отамана Бульби-Боровця та ОУН(м). Бандерівці вдалися

⁴² Мазурок В. Започаткування українського самостійницького руху... – С. 111.

⁴³ Черній М. Пам’яті сотника “Яворенка” / М. Черній. – Кременець, 1997. – С. 1.

⁴⁴ Там само. – С. 27.

⁴⁵ Баб’юк А. В Шумських лісах / А. Баб’юк. – Ланівці, 1992. – С. 14.

до партизанської тактики ведення бойових дій дещо пізніше. На жаль, навіть 1942 р. не став роком єднання суб'єктів національного руху Опору – ОУН(б), ОУН(м), УПА Т. Бульби-Боровця та ФУРу В. Яворенка. Взаємне поборювання та міжпартійні антагонізми ослаблювали їхні сили, а отже й національно-визвольну боротьбу українського народу.

Halyna Starodubets. Subjects of the Ukrainian national resistance movement in 1942. The dilemma of choice

In the article the events of 1942, which took place on the territory of Volyn are analyzed. The activity of OUN (m), OUN (b) and T. Bulba-Borovets in the direction of the deployment of anti-German struggle is described. The change of tactics of Bandera OUN during the spring and autumn in 1942 is shown. The factors, which determined this change, are revealed. The short description of each subject of independent movement on the territory of Volyn and dynamics of subjects' relationships during the defined period of time is proposed.

Key words: Bandera movement, OUN, national liberation movement, melnykivskyj movement, UPA-Poliska Sich of T. Bulba-Borovets, anti-German struggle.

Галина Стародубець. Субъекты украинского национального движения Сопротивления в 1942 году. Дилемма выбора

В статье проанализировано события 1942 г. на территории Волыни. Раскрыта деятельность ОУН(м), ОУН(б) и Т. Бульбы-Боровца. Показано изменение тактики бандеровской ОУН на протяжении весны – осени 1942 года и очерчены факторы, определявшие её. Подано краткую характеристику каждого из субъектов самостоятельного движения на Волыни и динамику их взаимоотношений на протяжении определенного периода.

Ключевые слова: бандеровское движение, ОУН, национально-освободительное движение, мельниковское движение, УПА – “Полесская Сич” Т. Бульбы-Боровца, антинемецкая борьба.